

Zahiriddin Muhammad Bobur

540
yil

**ASRLAR UZRA
PORLAGAN
SIYMO**

BOBUR NOMLI XALQARO JAMOAT FONDI

**ASRLAR UZRA
PORLAGAN
SIYMO**

«Andijon nashriyot-matbaa»
2023 yil

мисрада “қалам билан ёзмоқ”, “ёзув битмоқ” маъносида келса, иккинчи мисрада “нима қилган эдим” маъносида қўлланган.

Лирик қаҳрамоннинг ҳаждран юзининг сарғайиши ва хатнинг сариқ саҳифага битилиши қуйидагича тасвирланади:

Ҳажер аро ашқу юзум рангини то билгайсен,

Хат сариғ сафҳада сурхий била имло қилдим [1,41].

Ошиқнинг ашқи, яъни кўз ёши ҳажрдан қонга айланиб, қорайиб кетса, юзининг ранги сарғайиб кетади. Сарғайган юз устига қоп-қора қонли кўз ёшининг томиши худди сариқ саҳифада сурхий ёзувда хат битилиши кабидир. Бу ўринда ошиқнинг юзи – саҳифа, қоп-қора қонли кўз ёши – ёзув бўлиб, бундай оригинал истиора фақат Бобур ижодида хос.

Хат, мактуб деталли мураккаб жанрлардан бири- муаммода ҳам учрайди:

Кўзумки, хати эрди анинг матлуби,

Юз шукрки, равшан этти кўз мактуби [1,30].

Одатда муаммо жанрида шоир томонидан маълум бир исм мисралар тарқибига яширилган бўлади ва китобхондан уни зукколик билан топилиши шарт қўйилади. Муаммода шёърнинг маъноси ва муаммонинг жавобини топишга йўналтирилган маъноси бўлади. Шёър маъносида ошиқнинг холати намоён бўлади. Ошиқ тилидан, “Кўзим унинг, ёрнинг йўллаган мактубидан матлуб (хурсанд) бўлар эди. Юз шукрлар бўлсин, унинг, ёрнинг мактубини олиб, кўз равшан бўлди”, деган мазмун ифодаланган. Муаммонинг жавобини ечиш учун эса фарддаги ишорага эътибор қаратиш керак. “Равшан этти кўз мактуби” жумласини “кўз мактуби” жавобни равшан қилади, ойдинлаштиради, деган маънони ҳам тушуниш мумкин. Шунга кўра “мактуб” сўзининг араб тилида ёзилиши ва харфлар шаклини таҳлил қилсак, “ميم” кўзга шаклан ўхшайди. “Кўз” сўзининг араб тилидаги таржимаси “айн” бўлиб, иккала харф кўшиб ўқилса, “Муъйн” исми ҳосил бўлади.

Мазкур муаммода мактуб бадий деталли асосида шоир Бобур шёъриятигагина хос янги, оҳорли ифода “кўз мактуби” қўлланадими, бошқа мумтоз шоирларда бу ҳолат учрамайди. Бу эса

Бобур бадий маҳорати, сўз санъаткорлигининг яна бир намунаси.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур лирикасида қўллаб аънавий поэтик образлардан ташқари фақат шоир ижодидагина учрайдиган ноёб бадий манзаралар учрайди, шунингдек хат деталли орқали оригинал ифодаларга эришилганлигини кузатиш мумкин. Шоир Бобур яратган бадий образ ва лавҳалар ўз давридаги поэтик янгилинишга, бадий тафаккур ривожига қўшилган улкан улуш сифатида аҳамиятлидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бобур девони. Қобул нашрига такмила. – Тошкент: Шарк, 2004. – 112 б.
2. Бобур шёъриятидан. – Т.: Ўзбекистон КП МК нашр., 1982. – 144 б.
3. М.Ҳалим Ёркин. «Тафаккур» журнали, 2001 йили 4-сон. 89-90 бетлар.
4. Ўзбек адабиёти тарихи. 5 жилдлик. 3-ж. – Тошкент: Фан, 1978.
5. www.ziyouz.com кутубхонаси. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Ҳазиллар, рубоийлар...

BOBURNING ADABIYOTSHUNOSLIKKA OID QARASHLARI (“Boburnoma” asari asosida)

Hanroyeva Orzigul Jalolovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori

Ijodkorning badiiy mahorati, oʻziga xos uslubining takomili va taraqqiyosi poetik ilmlarning egasi ekanligida namoyon boʻladi. Hazrat Navoiy “Majolis un-nafois” tazkirasida poetikaga oid ilmiy risolalar yaratgan shoirlar ijodiga yuqori baho berganining asosiy sababini shu holat bilan izohlash mumkin.

Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiyoti: ilmiy risolalari, nasriy asarlari, lirikasi bir butunlikda uning kuchli olim va oʻziga xos uslubga ega shoir ekanligini koʻrsatib turadi. Boburning nasriy va lirik asarlarida uning ham olim, ham shoir ekanligini sezish qiyin emas. Ayni holat Boburning “Boburnoma” asarida ham yaqqol koʻzga tashlanadi.

“Boburnoma” nasriy asarning yetuk namunasi bo‘lishi bilan birga shoir lirik merosining o‘ziga xos tizimli jamlanmasi, ularning yaratilish ehtiyoji, shoirning poetik maqsadi kabi masalalar yoritilgan muhim manba sifatida e’tiborga molik. Asar garchi shoir shaxsiyati va tarjimai holini o‘zida aks ettirgan bo‘lsa-da, unda tatkira janrining o‘ziga xos elementlari ham ko‘zga tashlanadi. Bobur o‘zi bilan zamondosh havaskor va shu bilan birgalikda o‘z davrining mashhur shoirlarining hayot yo‘li va ijodiyotidan namunalar keltiradi. Boburning shoirlik ijodiga munosabati va baytlar tahliliga oid yondashuvi uning olim sifatidagi maqomotini belgilab beradi. Bobur poetikaga, aruzga oid mukammal risola yaratdi. Shoir ilmiy qarashlari aks etgan bu risolaning amaliy taibig‘i “Boburnoma”dagi tahlillarda o‘z aksini topgan.

1. Shoirlarimiz ijodida tazmin va tatabu bog‘lash o‘sha shoir ijodiga hurmat bildirish bilan birga o‘z qonuniyatiga ega alohida nazariy hodisa sifatida an‘anaga aylangan. Ma’lumki, tazmin va tatabu bog‘lash asosan g‘azal janri zaminida yaratiladi. Zahiriddin Muhammad Bobur “Boburnoma”da radif, qofiya va vazni saqlangan holda ruboiy janriga javob tariqasida yozilgan lirik parchalarni tahliliga tortadi. Bu esa o‘z zamonida ruboiy janriga ham tatabu bog‘lash an‘ana ekanligini ko‘rsatadi. Shoir o‘zining turkiy tilda yaratgan “Ishlar bori ko‘nglungdag‘idek bo‘lg‘usidur” deb boshlanuvchi ruboiysiga javob tarzida yozilgan Binoiy ruboiysini keltiradi. Binoiy Bobur yaratgan ruboiyning qofiyasini radif sifatida keltirib, o‘ziga xos lirik asar yaratgani, Xoja Abulbaraka esa ayni radif va qofiyani saqlagan holda yangi bir ruboiyni taqdim qilgani Bobur tomonidan yuqori baholanadi.

Ishlar bori ko‘nglungdag‘idek bo‘lg‘usidur,
In‘om-u vazifa bori buyrulg‘usidur.

Ul g‘alla-yu muhmalki deb erding, berdim,

Muhmalg‘a bo‘y-u g‘alladin uy to‘lg‘usidur. [4, 78]

Bobur qofiyadosh so‘zlar sifatida *bo‘lg‘usidur* – *buyrulg‘usidur* – *to‘lg‘usidur* so‘zlarini keltiradi.

Mirzomki shohi bahr-u bar bo‘lg‘usidur,

Olanda hunar birla sar bo‘lg‘usidur.

Bir muhmal uchun muncha ishoiat bo‘ldi,

Musta‘mal agar desam, nelar bo‘lg‘usidur?

Binoiy tomonidan javob tariqasida aytilgan ushbu ruboiyda “*bo‘lg‘usidur*” so‘zi mohiyatni kuchliroq anglatish maqsadi bilan radif

vasifasida keltirilgan. Bobur e’tirof etgan zamonasining iste’dodli shoirlaridan biri Xoja Abulbaraka Firoqiy Bobur ruboiysiga qofiya va vazni saqlagan holda o‘ziga xos javob ruboiy yaratadi. Shoirning bu ruboiysi Bobur tomonidan yuqori baholanadi.

Bu javrki, qildi davr so‘rug‘usidur,

Sultoni karam bu uzmi qo‘lg‘usidur.

To‘kulgan agarchi to‘lmas, ey soqiy,

To‘kulgonimiz bu davrda to‘lg‘usidur.

Bobur yana bir o‘rinda o‘zining “*Yod etmas emish kishini mehnatda kishi*” deb boshlanuvchi ruboiysiga xon tomonidan javob ruboiy yaratilmagani, buning asosiy sababi sifatida turkiy tilda “to”, “dol”, “g‘ayn”, “kof” harflari bit-birlari bilan mubaddal bo‘lishi ekanligini keltiradi.

2. Bobur “Boburnoma”da aruzga oid qarashlarini ham taqdim etadi. Xususan, Binoiy va uning lirik merosi xususida to‘xtalganda, shoirning masnaviyotini tahliliga tortadi. Xafif bahrida yozilgan ikki, mutaqorib bahrida yozilgan “Mevalar bobida” masnaviysiga munosabat bildirib, mutaqorib bahrida yozilgan masnaviyga ijobiy baho bermaydi.[3, 178]

“Boburnoma”da Muhammad Solihning “Shayboniyнома” voqeyi dostoni xususida tahlillar keltiriladi. Bobur Muhammad Soliy masnaviyini ramali musaddasi maxbun vaznida yozgani, sust va furud ekanligini va shoirning bu masnaviysini o‘qigan kishi Muhammad Solih she’riyatidan bee’tiqod bo‘lishini ta’kidlaydi. Ma’lumki, shohlar haqidagi masnaviyalar Firdavsiyning “Shohnoma”si, turkiy adabiyotidagi ilk yirik masnaviy sifatida baholanuvchi “Qutadg‘u bilig‘”, “Saddi Iskandariy” dostonlari mazmunga mos shakl – mutaqorib vaznida yaratilgan. Muhammad Solihning “Shayboniyнома” dostoni ham shohlar madhi mohiyati asosidagi masnaviydir. Mutaqoribi musammani mahzuf(maqsur) vazni madh dostonlar uslubiga aynan mos tushadi, yengil o‘qiladi. Biroq keyinchalik masnaviyning mutaqorib vaznida yozilishi bilan bog‘liq an‘ana o‘zgarib, ular turli vaznlarda yaratila boshlangan. Aytish joizki, ramali musaddasi maxbun vazni madh dostonlar – masnaviyalar uchun og‘irlik qiladi. Shuning uchun bo‘lsa kerak, Bobur “Shayboniyнома” dostonining vaznini sust va furud deb baholaydi.

Bobur Husayn Boyqaro lirikasi xususida munosabat bildirar ekan, aksariyat g‘azallarining bir – ramali musammani mahzuf(maqsur) vaznida yozilganini ta’kidlaydi. Bobur shoir ijodiyoti mazmun va shakl

jihatidan rang-barang bo'lishi asosiy mezonlardan biri ekanligiga alohida e'tibor qaratadi va shuning uchun ham ijodiy merosning birgina vaznda bo'lishini yoqlamaydi.

Bobur "Arzi Sayfiy" asarining muallifi Sayfiy Vuxoriy ijodiga uqoqi baho berib, vazndagi imkoniyatlarini kengligiga e'tibor qaratadi. Forsiy arzi mavjudligini ta'kidlab, mashhur qit'alaridan birini keltiradi. Masnaviy garchi sunnati she'r ast, Man g'azal farzi ayn medonam.

Panj bayteki dilpazir buvad,

Behtar az xamsatayn medonam. [4, 162]

3. Bobur shoirilar asarlariga xususida to'xtalganda, ularning mohiyati va uslubi, obrazlar tizimi, shoirning topildiqlariga ham o'z munosabatini bildiradi, tahlil qiladi. Xususan, Hiloliyning "Shoh va Darvesh" masnaviyisini tahlilga tortib, masnaviyning mazmun va "ustuxonbandligi" (shakli) bo'sh (kovak) va xarob ekanligini ta'kidlaydi. Hiloliy tomonidan taqdim etilgan tashbehtar oshiqlikni — erga, ma'shuqlikni — xotinga, darvesh — oshiq, shoh — ma'shuqqa mengzashiga e'tirozlarini bildiradi.

"Boburnoma"da Bobur Abdulla Hotifiyga alohida e'tibor qaratadi. Uni masnaviygo'y deb ta'rifiyladi. Hotifiyning "Haft manzar", "Temurnoma", "Layli va Majnun" kabi dostonlarini tilga oladi, ular orasida ham mazmun, ham shakl jihatidan yetugi sifatida "Layli va Majnun" dostonini e'tirof etadi.

4. Bobur muammo janrida samarali ijod qilgan shoir sifatida "Boburnoma"da muammo janriga oid asarlarga baho beradi. Bobur muammolarini janri qonuniyatlariga to'la javob beradigan mukammallikka ega. Shuning uchun ham shoir Mulla Muhammad Badaxshiyning muammoga oid risolasidagi kanchilikni ko'rsatib, "muammosi ham xeyli yaxshi emas" ta'rifi beradi. Mir Husayn Muammoiy nomi bilan mashhur shoir muammolariga esa ijodiy baho berib, muammoni hech kim "oncha aytg'on emas" deb ta'kidlaydi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, "Boburnoma" Boburning mumtoz poetikaga oid qarashlarini o'zida aks ettirgan muhim asardir. Bobur "Boburnoma"da shoirilar va o'z tajimai holini berish barobarida ularning ijodini tahlil qiladi, bu tahlillar esa poetik nazariyalari asosiga qurilgani qimmatlidir. Shuning uchun ham shoirning ushbu asari adabiyotshunoslikda qomusiy manba sifatida baholanadi, e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Азимжоновна С. "Бобурнома" - кандай ёзилган? // "Тулистон". 1990. № 8
2. Азимжоновна С. Бобур и его труд "Бабурнаме". В книге "Бабурнаме" - Записки Бабур. - Т.: 1993.
3. Бобур. Бобурнома. - Т.: Шарк, 2002. (Нашрга тайёрловчи Саидбек Хасанов)
4. Бобур. Бобурнома. - Т.: Юлдузча, 1989. (Нашрга тайёрловчи Порсо Шамсиев)
5. Бабурнаме. (Записки Бабур). Перевод М. А. Салье. Т. 1993.
6. Бобир. З. М. Бобирнома. 1-2-қисмлар. Т. ЎзФА нашриёти. 1960. (нашрга тайёрловчилар: П. Шамсиев, С. Мирзаев)
7. Бобир. Танланган асарлар. 3 жилдлик. 2-3-жилд. Т.: Фан, 1966.
8. Z. M. Babur. Babur-nama (Vaquy). Critical edition based on four Chaghatai texts with introduction and by Eijji Mano. Kayoto, Syokado, 1995
9. Babur-nama (Vaquy). Concordance and classified indexes by Eiji Mano. Kayoto, Syokado, 1996
10. Хамроева О.Ж. XX аср бошлари магнунослиги тараққиётида Фитрат мажмуаларининг ўрни. Монография. - Т.: Академнашр. 2019.

З.М.БОБУР ҒАЗАЛЛАРИДА ҚЎЛЛАНИЛГАН МЕТАФОРЛАР

Юлдашева Дилором Нигматовна,
Бухоро давлат университети
профессори, и.ф.номзоди

Аннотация. Мазкур мақолада Захириддин Муҳаммад Бобур ғазалларида қўлланилган анъанавий ҳамда индивидуал метафоралар аниқланган ва таҳлилга тортилган. Сўзда маъно кўчишининг биртури бўлган метафоралар шoir ғазалларининг ўқимишли ва жозибador бўлишини, сўз латифатининг живланишини таъминлай олан.

43. Asabxon RAXMATULLAYEVA. Hind miniatyura maktabi rivojida "Boburnoma" miniatyuralarining ahamiyati.....	264
44. Azizjon SHARIPOV. Zahiriddin Muhammad Boburning pul islohoti xususida (numizmatik materiallar asosida).....	268
45. Yo'ldoshxon ISAYEV. Bobur merosining gultoji.....	274
46. Shahlo NUR. Boburshohning maxfiy vasiyatnomasi.....	279
47. Nargis XUSHIYEVA. Bobur va Mir Sayyid Ali Hamadoniy.....	284
48. Irodaxon SATTAROVA. Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarining tarbiya ilmidagi ahamiyati.....	287
49. Dilafuz SAYPOVA. "Boburnoma" da sarkardalikka xos sifatlar tasvirlari.....	292
50. Mahdiyona ABDULMAJIDOVA. Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari tarbiya ilmining noyob durdonasi.....	297
51. Anvarali AHMEDOV. Zahiriddin Muhammad Bobur - vatandarparvar shoir.....	301
52. Mohigul BOLTABOYEVA. Zahiriddin Muhammad Boburning iqtisodiy qarashlari.....	304
53. Altin gul MUSTAFAYEVA. Antonomik xususiyatlar.....	305
54. Davronbek OLIMJONOV. Bobur bog'larining barpo etilishi an'anasi.....	309
55. Sitara TOJIDDINOVA. "Boburnoma" va "Boburiynoma" (Zahiriddin Muhammad Bobur "Vaqo" sining zamonaviy o'zbek nasriga ta'siri "Boburiynoma" misolida).....	316
56. Azamat FAYZULLAYEV. Mustaqillik yillarida Zahiriddin Muhammad Bobur ilmiy merosining yurtimizda o'rganilishi.....	320
57. Bo'ritosh NURBADALOVA. Bobur g'azallarida qo'fiya san'atlarining qo'llanilishi.....	325
58. Kamola MAJIDIY. "Boburnoma" asarida mehmondo'stlik xususida.....	329
59. Kamola ULUG'MURODOVA. Zahiriddin Muhammad Bobur she'riyatida "Layli" timsoli.....	334
60. Madina Toshtemirova. "Boburnoma" asari tarjimalarining xorijiy tillarga tarjimalari.....	339
61. Nigora BOZOROVA, Nilufar MURTAZAYEVA. Художественное мастерство произведения З.М.Бабура и классическая литература.....	343

21. Dildoraxon ABDULLAYEVA. Bobur she'riyatida xat badiiy obrazi talqini.....	141
22. Orziguil HAMROYEVA. Boburning adabiyotshunoslikka oid qarashlari ("Boburnoma" asari asosida).....	147
23. Dilorom YULDASHEVA. Zahiriddin Muhammad Bobur g'azallarida qo'llanilgan metaforalar.....	151
24. Burobiya RAJABOVA. Bobur ruboiylarida qo'llangan poetik vositalar.....	156
25. Musharraf SALAXUTDINOVA. Bobur shaxsiga psixologik yondashuv.....	163
26. To'lqin ESHBEK. "Yulduzi tunlar"ning munavvar kunlari.....	169
27. Ergash OCHILOV. Bobur va Lutfiy.....	174
28. Yangiboy QO'CHQOROV. Bobur ekspeditsiyasining Shamtuch safari.....	181
29. Yulduz KARIMOVA. Bobur Mirzo obrazi Oybek talqinida.....	194
30. Muxlisa SHARAXMETOVA. "Boburnoma" ning urducha tarjimasida milliy xos so'zlarning berilishi.....	200
31. Dilafuz MUHAMMADIYEVA. "Boburnoma" ning ozarbayjoncha tarjimai.....	207
32. Sherxon QORAYEV. Bobur Mirzoning mushoira kechalari va majlis ahli.....	211
33. Saodat MUMINOVA. "Tarixi Rashidiy" asarida Bobur tavsifi.....	216
34. Shuhrat HAYITOV. "Bobur devoni" ning o'rganilishi.....	221
35. Salimaxon ESHONOVA. Boburiy ijodkorlarning nazmiy asarlari manbalari (O'ZR FA sharqshunoslik instituti misolida).....	226
36. Avazbek MIRZAYEV. Zahiriddin Muhammad Boburning Hindiston tarixida tugan o'g'ini.....	234
37. Yorg'inoi ALTMISHEVA. Об особенностях трансляции исламской лексики в русских переводах "Бабурнаме".....	240
38. Zilolaxon ASQAROVA. "Boburnoma" ga ishlangan miniatyuralarda ayollar obrazi.....	245
39. Jasurbek AHMEDOV. Jahon muzeylari va kuniyxonalari da Boburiylar merosi.....	251
40. Elmira HAZRATQULOVA. Boburshunoslik masalalari: vazifalar va uechim bahsi.....	255
41. Hulkar NE'MATOVA. "Boburnoma" - safarnoma janrida yaratilgan asarlarning eng sarasi.....	257
42. Dilfuza ZARIPOVA. Bobur va Huvaydo ijodida yaxshilik mavzusi.....	261